

Nagy László: Ég és föld

Erről a könyvről nem lehet írni a tabuk elegáns vagy sunyi kikerülésével. Beléjük kell ütközni. Először a technika fétisétől kell magunkat megszabadítanunk. Nem lesz könnyű, hiszen ifjúságunk még a bizalom és a csodálat jegyében telt. A tonnák, a voltok, a gyorsaság, a feszítőerő, a magasság rekordjait a Kánaán felé vezető út mérföldköveiként tiszteltük. Volt, aki tudni vélte, hogy hány tonna szén és acél kitermelése után köszönt ránk a kommunizmus. S megkérdezni, hogy az emberi nemesség, a tisztaság, az egészség, a közösségi szellem, az otthonosság érzésének mutatói miként fognak alakulni — nem volt tanácsos. Ha a költő a falu csöndjére vágyott, gyermekkorra tájaira, ha szenvedett az otthontalanságtól, a hajszától, a kritika nyomban gyanút fogott: városellenes. S aki az, attól ugye minden kitelhet. Irodalmi hetilapunk kritikusa például még a minap is így vallatta egyik fiatal költőnk: „Mi a véleménye arról a nézetről, amely elsősorban vagy kizárólag falun keresi a magyarságot?” S szegény költő — lévén pályakezdő —, ki sem tessékelhette a kérdezőt, pedig láthatóan sejtette, hogy az ostobaság, amiről faggatják, nem valóságos probléma. Csak ürügy kellene, hogy a civilizátori ambíció munka nélkül is igazolhassa létét és szerepét: „Vigyázat! A hatos busz ingerült utasai a fehér lóról ábrándoznak, a költők pedig olajmécsestről, hogy mellette szenevelgessenek a zöldablakos kicsi házról.” Igen, ez volt a technika fetiszálásának feltételezett alternatívája.

Pedig hát olvastuk, milyen gondot okoz Amerikában a járművek által kipufogott szénmonoxid. Tudtunk a London fölött időnként megsűrűsödő smogról, a zaj emberellenes méreteiről, az erdők, a talaj pusztulásáról, a vizek elszennyeződéséről. És láttuk a Sédet Veszprémben, a Szinvát Miskolcon, Hatvannál a Zagyvát, s átúsztuk néhányszor Budapest csúcsforgalmát.

Aki még saját bőrén tapasztalta rakodás közben, 30 fokos melegben, hogy milyen az árspaszálka csipése, vagy állt egyetlen kapával irdatlan tengerisorok végén, kubikolt, répát szedett tulajdon kezével — ha nem ütődött, tudja tisztelni a technikát. Az emberért való technikát. Amely tisztelni tudja az ember eredeti közegét: a természetet. Mert az ember nem csak termelőerő, hanem a természetnek is fia, s rá is van utalva, mint gyermek az anyjára. A technika révén föléje nőhet, „férfitársává”, de önmaga létfeltételeit pusztítja el, ha ezzel visszaél.

A visszaélés zajlik. Hogy veszedelmes iramban és méretekben, ma már azok is elismerik, akiknek egyébként minden aggodalom gyanús. Jócsik Lajos tavaly megjelent könyve, *Az öngyilkos civilizáció*, riasztó tényekre hívta fel a figyelmet. A többi között arra, hogy a természet egészséges körforgásának legfontosabb láncszeme, az erdő, évszázadok óta pusztul. 1966—67-ben például 603 millió hektár skalpoltatott le. Az erdőtől megfosztott táj szabad prédája a szélnek, a hidegnek, az aszálynak, mert nem óvja, nem szabályozza semmi a vizeket, s azok elhordják a termőföldet. Sivatagodás, talajhalál! Képeket látunk ebben a könyvben, kietlen holdbéli tájakat, melyeken hajdan cédruserdők virultak. Egy másik képen anya

sétáltatja a gyermekét New Yorkban, mindkettőjük oxigén álarcban. A világon 1967-ben 18 millió tonna szennyezőanyagot produkáltak a gépkocsik. Ebből egy emberre néhol több esik, mint amennyi elviselhető. Az olajszenyvtől madarak és halak tízezrei pusztulnak el. Ezek alkalmi katasztrófák, de a vegyipar és az élelmi-szergyarak mérgező aktivitása folyamatos és óriási arányú. A fenol, a karbolsav és más mérgek pusztítását már nem csak a folyók, de az ember véképe is tükrözi. Talán még a leggondtalanabb turistát is elfogná némi nyugtalanság, ha tudná, hogy a Niagara ma már erősen szennyezett vízzel műveli a világcsodát, s hogy Európa körül a tengerek nagyon sok helyen ártalmasak az egészségre. Cannes, Nizza, Monte Carlo, Ostia, Nápoly, Velence, Trieszt például ilyen helyek. A Rajna szanatóriumból pócegödörré lett — panaszojják a német tudósok, s ez némi megszorítással sok európai folyóról elmondható. A természetvédelem ugyan mindenütt előtérbe került, de a gond ma is égető, s a kérdés így merül fel: megfulladunk-e 2000-re? Megfulladunk, megsüketülünk, idegileg megnyomorodunk-e a szennyvtől, a zajtól, az irgalmatlan iramtól?

A természet elszennyeződésének folyamatával — mint ismeretes — párhuzamosan halad az a folyamat, amelyet elidegenedés néven szokás emlegetni.

A költők mindkettőt régóta érzékelik. Más ember is, de a költő érzékenyebben. Nem csak azért, mert eleve érzékenyebb, hanem mert kapcsolata a természettel szorosabb, mint az emberé általában. S itt kell átlépnünk a másik tabun; azon a szemléleten, mely ösztön és értelem viszonyában az előző szerepét nem veszi komolyan, s a költőt csupán érzelmekkel is megáldott okos embernek képzeli. S bár ez nem a legrosszabb elképzelés, egy lényeges adottsággal nem számol, s ebből sok zavar adódik. Nevezetesen azzal, hogy a költőben a nyers, zabolátlan, a gazdag természet is kivételes épséggel van jelen. „Elementáris”, „orfeuszi” — szoktuk mondani — már akiről mondani lehet —, s nemcsak azért, hogy az indulatok erejére, bőségére figyelmeztessünk, hanem az animális ösztönök épsége és ereje okán is. Ama képességre is gondolunk, amely révén a társadalmi szerepben létező ember kapcsolatait az elemekkel, a természettel s a nem létezésének olyan elemi feltételeivel, mint a szerelem, család, otthon, közösség, munka még nélkülözhetetlen szükségként éli át. Ez képesíti a költőt arra, hogy a veszteglést, az álnaktivitást, a gépieséget, a beszűkülést, az atomizálódást s minden betegséget: a termő, teremő élet minden sérelmét és hiányát a mindenség felől érzékeli. A névtelen és homályos természet cinkosaként — mint Kosztolányi mondta, s egyszersmind a szellem vilámfényénél. Nem véletlen, hogy az írók és a költők annyira vonzódnak a gyermekhez, s az olyan „nyers” figurákhoz, akikben még az ember elemi érzékenysége nem szikkadt ki, nem dresszirozódott. Jól verselő okos ember sok van, de költő, az előbb előadottak értelmében való — jóval kevesebb.

Nagy László költészetében az a rendkívüli, hogy benne a természeti ember és a szellem embere századunkban példátlan teljességgel tud egységet alkotni. Az édenből kiűzött ember talán utolsó nagy találkozója ez a költészet azzal az élő világgal, mellyel a Noé bárkáján, vagy másutt testközelségben élt. Hogy a természettel még szoros, termékeny viszonyban élő közösség fiaként érkezett az irodalomba, ennek jelentősége költészete alakulásában épp olyan elhatározó, mint a szocializmus emberérdekű ideológiája. A kettő egymást tápláló kölcsönössége képesíti őt arra, hogy az eszmei és morális konfliktusokat korábban, most pedig a vitális-vegetatív lét veszélyeit egyetlen nagy küzdelem fokozataiként élje át.

Szóban forgó poémája, az *Ég és föld*, azzal a veszedelemmel néz szembe, melyről e cikk elején beszéltünk. Azzal, hogy a technika és a tőle ittasult civilizátorok megfertözik az eget, a földet, szétrázzák az ember gyomrát, agyát. Lomtárba utalják az érzéseket: szeretetre, kegyeletre, hűségre fűtyülnek. Önteltek, személytelenek, jellegtelenek, süketek a bensőséges emberi szóra. Egy steril, életellenes haladáseszmény herélt legényei. Feldűlják az emlékeket, a temetőket, leköpi a tűzhelyeket, s az értelmes szép beszédre már csak „visszamakognak”. Elpusztítják az ember utolsó reményét, a földet, s az áldozat vigasztalódhat pancsolt itallal, férges eledellel. Mert „jó illat, jó íz nincs” már, „elrontottak mindent a földön”.

Azt már ebből a szűkszavú ismertetésből is kivehette az olvasó, hogy e mű, bár ugyanazzal a veszedelemmel mérkőzik, mint a tudomány, mondandója összetettebb: a technika elvadulását az ember elszegényedésének tényeiben érzékeli: a jelleg, az erkölcs vesztéseiben. Költői értékének ez persze, csak egyik összetevője.

A többi megközelítéséhez abból célszerű kiindulnunk, hogy egy magára maradt, tönkretett öregember, az *Atya* szájából hangzanak el ezek a vádak. Fiai a gép megszállottjai. Ő maga a költővel nem azonos, de közel áll hozzá. Bizonyára rokona annak az embernek, akinek vetését a *Gyöngyszoknyában* felidézett ítéletidő elverte. Az a költemény így fejeződött be:

*S mégis: amiket a szív s ész gyönyörűen eregettek,
ábrándok, tervek sárba lesújtva nem lehetnek!
All az ember a tájban, vassá mered a lába,
főséges fejét bánat, bitangság fölé vágja —
s látja: az újabb harcok zöld arénája megnyílt,
mellébe levegőt vesz, tartja — egeket zendit.*

Aztán — mint ismeretes — újabb bajok szakadtak a költőre, újabb kiábrándító tanulságok rakódtak a reménynek erre a dacos önbizalmára, de a kétségbeesés sohasem torkollt kapitulációba. S azért nem, mert az eszmei-politikai források eldugulásakor, elapadásakor a pusztta létezés: az életösztön, az anyagvilághoz fűződő szoros kötés, a szerelem, a hűség, az otthonosság érzése a reményért vívott küzdelemben költőnket mindig ellátta erővel, belső fedezettel.

S most e poéma öregembere úgy érzi, már nemcsak a *Menyegzők* násznépe, tehát nemcsak kóros erkölcsi, szellemi tendenciák emésztik az életet, hanem az élet alapját, a földet is elrontották. S ezzel a remény elvét is gyökerében kezdte ki a pusztulás. Komor, zord írás az *Ég és föld*. Nemcsak a technika esztelenségeit ostorozza, de kifejezi azt is, hogy a természeti kultúra emberének, értékeinek helye s a hellenisztikus életeszmény folyamatossága a jelenben egyre kétségesebb. Talán legkésőbb fordulata ez a mű annak a pernek, melynek a *Gyöngyszoknya*, a *Rege...*, a *Búcsúzik a lovacska* s a *Zöld Angyal* a legismertebb állomásai. Az öregember, akinek sorsa itt betelik, a *Regé...*-ben még a munka, a játék, a találékonyság, a férfiaság, a hűség legendás példája volt. Töpörödötten is sugárzó, pusztulásában is csoda. A *Zöld Angyal* aztán feladta ezt a védhetetlen eszményt, pontosabban szólva: a paraszti életforma minden szép rekvizitumát s a jegyében fogamzott „megváltós” idők emlékeit is, hogy emberi lényegét a lírai hős védhetőbb alakban, önmagába mentve továbbvihesse.

Közben derült ki, hogy nem csak az életforma, de maga az élet, az élet alapja, a természet is bajba került. Először — ebben is, akár a „tiszta szigorúság” ügyében messze megelőzve a publicisztikát — a *Búcsúzik a lovacska*ban öltött formát a mindenséget lényében, idegeiben hordozó életmodell ellehetetlenülésének iszonyata: az ember helyére törő gép, amely „kioltja a virágzó cseresznyefát”, „összekavar telet és nyarat, a fejetekben hasznosat és haszontalant”. Ám a lovacska megrendült monológjában hozzánk beszélő költő az utolsó futás gyönyörű képsorában még a mindenség választott fiaként hirdeti kötése szédítő mélységét, búcsúja magasrendű értelmét:

*befutom a zöld mezőket, margaréták verjetek szíven
jó ez nekem, nyárfák virág-cicái hátamon, sörényemen
édés kis karmaitokkal kapaszkodjatok jól, mert futunk
szememnél nem a bárdok suhognak: óriás lepkék, lángpirosak
sárgák, lilák, ereim országát üdvözli minden levél
nedv-özön a vérem örömet, a tücskök gyémánt zenéje tüzem
s zenévé töreti magát a sugár meg a szél a térdeimen
kiterülve a víz dőrejére szárnyam és hajam is pihenni tud
s míg ballagva szelíden járok, a két hegy közt kifeszült sas*

becsukja szárnyait s lehajtott fejemet követi gyalog
pillantásomtól a gyilkos beléndek megretten, méreg helyett
szívesen termelne cukrot, meglep az éjszaka, opált ködöl
álmodni, hallgatni belépek a virágzó jácmin közé
virággpor, fessed aranycsizmává e boldog fejet
jaj, a hó, feketedve kavarog a hó
még a fogaimat is megőrlitek!

Az *Ég és föld* tragikumuma azért szikárabb, mert az ember, aki itt kerék alá kerül, már amúgy is a végsőkön van: megkeseredett, szánalmas, dohogva átkozódó öreg, aki nem képviselheti mindazt az értéket, szépséget, aminek vesztét a többi hosszú ének példátlan bőséggel tudja kifejezni. Igaza is csak részleges, hiszen csak a rosszat látja abban, ami új. A költő személyiségének érdekei és jellegzetességei tehát csak töredékesen ölthetnek formát szövegében, s nem az azonosulás, csak a rokonszenv és a kegyelet ihleteiből él. Ezért elvontabb is, mint a Csontváry-, a Bartók-vers hősei, vagy az említett hosszú énekekben formát öltő öntanúsítás. A fiúk pedig, bár hely-lyel-közzel igazuk van, emberségük nem olyan súlyos, érveik szimplábbak, hogysen maga a vita válhatna egy belső küzdelem tükrévé. A személyes jelenlét részleges-sége és a szikárság tehát összefüggenek, s ez egyszersemind ígéret is: ez a keserű beszéd nem az utolsó szó, nem a világról való teljes tudás foglalata.

Erre vall a közlésforma is. A korábbi hosszú énekekben a látvány, a látomás, a vallomás, az átok sodró áramába oltva lüktetett a drámaiság. Itt szerepekre osztva dramatizálódik a mondandó. Bizonyára nem függetlenül az irodalmi színpadokon látott *Rege...* és *Menyegző* — interpretálások hatásától — ez a mű eleve orató-riumnak készült. S ebben a mivoltában bizonyos távolság is kifejeződik. A szenvedély izzása mérsékeltebb, kereteit a szerep logikája szabja, a személyes jegyek át-szűrtebbek, de értük azzal kárpótól, hogy tagoltabb, játékszerűbb. Elvontságának biblikus jelentőség ad erőt, kozmikussága, időtlensége hangsúlyozottabb. S azzal, hogy a konfliktus apa és fiai között zajlik, a harag és a családiasság zord és meg-hitt színei tehetik árnyalatossá az összhatást.

Igazi szépsége mégis a részleteiben rejlik. A képeiben. Ahogy a fiúk apjukkal szemben saját eszményüket védik, magyarázzák, s az apa replikájában sorsok és történelmek egymásból való kiszakadása és össze nem békíthető külön törvényei a végső tökély szigorával és szépségével fejeződnek ki. S azokban a részletekben, ahol az otthonhoz s a reményhez való hűség, az áldozat s a remény elpusztulásának strófái jönnek, még áthatóbb a költői erő. S bizonyos, hogy egy alkotó színpadi interpretálás még több szépséget tenne nyilvánvalóvá. Hiszen így voltunk a korábbi Nagy László-művekkel is. Még akik mindig tudtuk, hogy amit művel, titáni, még mi is folyton arra eszmélünk, hogy mennyi mindent nem ismertünk fel az első olvasások idején.

Mindazonáltal az *Ég és föld* talán mégis mintha új fejlemények kezdetét jelen-tené. A szenvedélyek s a képek nábobí áramlása után egy szikárabb, zártabb, hig-gadtabb verselés idejét. Az életet a maga tárgyi teljességében felzaklató hosszú énekek után olyan szakasz kezdetét, ahol egy-egy emlék vagy esemény kinagyításá-val képződik a vers, mint a közben megjelent *Gyümölcsoltó, Az arabs kanca...* és más remekművei. Lehet — de más példák a tömörítés más lehetőségeit ígérnek, meg aztán akit olyan erős köldökszinór köt a természethez, mint Nagy Lászlót, attól mindig kitelhet olyan meglepetés, amit a kritika okossága nemhogy megjósolni, jó, ha követni tud. (*Szépirodalmi*, 1972.)

KISS FERENC